

processe tehnološke in ekonomske modernizacije konca prejšnjega stoletja; prav tako kot Nemčija, Italija, Japonska, Avstro-Ogerska . . . , kot zgodnji zamudniki (early latecomers). In v tem okviru lahko pojasnimo tudi nosilce vzorca, ki so se razlikovali med sabo: bolj so oddaljeni od centra, ki je sprožal iniciative modernizacijskih sprememb, več nasilja so morali izvajati s svojimi modernizacijskimi strategijami« (str. 139).

In če do konca verjamemo Novakovi, je, — »kot se običajno dogaja v dobrih zgodbah«, »resnica preprosta toda paradokсна: analizirani družbeni sistem združuje v svojem pridruženju globalnim modernizacijskim tokovom značilnosti tako Srednje kot Vzhodne Evrope. To dvojnost pa je mogoče s pomočjo ustreznih teorij, modernizacije in odvisnosti, opisati kot prevladovanje od zunaj sprožene dinamike razvoja, družbene sisteme, kjer prevladuje, pa uvrstili v globalno periferijo«.³

Oto Luthar

³ »Novice« slovenskega sociološkega društva, št. 23, 1991, str. 7.

Vasja Klavora, **Plavi križ**. Soška fronta : Bovec 1915–1917. Koper : Lipa 1991. 318 strani.

»Spomini se brišejo, neposredni udeleženci umirajo in današnjost jemlje miselnemu svetu ljudi toliko moči, da se mora krvava prva svetovna vojna (in z njo tudi soška fronta — op. PS) in njena predstava na slovenskih etničnih tleh umikati v pozabo ali pa se vsaj manj prizadeto in čustveno uvršča v vrsto tistih dogajanj, ki so Slovence skozi zgodovino fizično in duhovno globoko prizadela . . . In vendar človek ne sme pozabljati . . . Tako je Branko Marušič leta 1977 zapisal v spremni besedi h Gradnikovemu Krvavemu Posočju. Kakor odmev na te besede se zdi, ne da bi bili ob tem krivični do vsega, kar je bilo medtem napisanega, knjiga novogoriškega kirurga primarija dr. Vasje Klavora, »zbirka« spominov, ustnih in redkih zapisanih pričevanj udeležencev dogodkov na soški fronti, vtisov iz avtorjevih poti po fronti in povzetih uradnih virov o avstrijsko-italijanskih vojevanjih na soških bojiščih.

Naslov »Plav križ«, po znaku, ki je označeval plinske mine in granate, polnjene z bojnim plinom klorarzinom, imenovanim tudi Clark, kot ga navaja V. Klavora (v Vojni enciklopediji se pod geslom »Bojni otrovi« pojavlja difenilklorarzin ali Clark I, to je dražljivec in kihavec, sicer v trdem elementarnem stanju, ki pa se z eksplozijo pretvori v strupene aerosole), obeta, da bo glavnina dela posvečena plinskemu preboju avstro-nemške vojske v Bovški kotlini ali da se bo avtor najboljše razpisal prav o učinkih uporabe bojnih plinov na človeško telo. Vse navedeno je v knjigi seveda v grobih obrisih zapisano, verjetno pa bi pisec s poudarjeno strokovnim (t.j. medicinskim) prikazom smrtonosnega in razkrajajočega delovanja bojnih strupov, uporabljenih tudi na »naši« fronti, še podkrepil glavni namen knjige, to je (ponovno) opozoriti na vojne strahote na zgornjesoškem bojišču in izraziti svoj protest proti vsakršni vojni. Le nesrečno naključje je hotelo, da izid knjige sovpada z nedavno končano vojno v Sloveniji in vedno bolj razplamtelimi spopadi na Hrvaškem.

Knjiga, razdeljena na petnajst poglavij s povzetkoma v nemščini ter italijanščini, in zato razumljiva tudi tujim bralcem (obeta pa se celo prevod celotnega dela v omenjena jezika), obravnava sicer že znane dogodke. Toda prostor soških bojev je avtor spretno »skrčil« na Bovško kotlino in gore med Rombonom in Krnom, torej »domače igrišče«, na kraje, ki jih je prehodil po dolgem in po čez in popisal v lastni spomin, predvsem pa v pomnjenju svojega očeta, najbolj vtisnjene dogodke. To daje knjigi poseben pečat. Avtorja je skozi pisanje vodila predvsem skrb za človeka in človeško trpljenje, ne glede na bojujočo se stran. Zato v knjigi ni govora o sovražnikih, temveč o branilcih in napadalcih položajev, o vojaki, ki so se bojevali na »grozljivi človeški kladnici med Tolminom in Jadranskim morjem« (F. Weber, Tappe della disfatta; Milano 1968, str. 98).

Knjiga je razkošno opremljena, besedilo pa številčno ter vsebinsko bogato dopolnjeno z namenoma orumenelimi fotografijami iz vojnega in sedanjega obdobja, ki bralca kar »potegnejo« v sivino vojaškega vsakdana statične vojne in nespremenljivosti fronte ter v megleni oktobrski dan, ko se je »zgodil« kobariški »čudež«. Knjiga je lahko zgled ali izziv za zgodovinarje — pisce zgodovinskih knjig, kako bralcu tudi optično približati neko obdobje zgodovine. Navdušenju — bleščeča predstavitev knjige v Bovecu je bila pravi happening, ki preplavlja bralstvo, sponzorje in založnike te knjige in ni — bralstvo namreč — le z Bovškega, je gotovo potrebno pridati, da (preprostega) človeka pritegneta k prebiranju zgodovinskih tekstov posebej vojna in velike osebnosti; predvsem vojna ima bolj kot kakršnikoli drugi »dogodek« tisto moč, ki na najbolj odločilen in obenem simboličen način poseže in skrene tok človeške zgodovine.

Ob prebiranju knjige se mi je nehote porodila dilema, ali je knjiga pripoved o soški fronti (večkrat je prekinjena z avtorjevimi vtisi ob srečanjih s še vidnimi ostanki bojev na soški fronti ali mnenji in popotovanji predhodnih piscev) ali hoče biti **zgodovinsko delo** oziroma delo, ki se ukvarja z zgodovinskimi dogodki in ni leposlovje; toda za to bi morala biti knjiga o tem obdobju slovenske (svetovne) zgodovine pisana po strogih strokovnih merilih, pri čemer bi se moral avtor zavedati, da je vsaka nova knjiga o soški fronti, predvsem ali zaradi pomanjkanja le-teh v slovenskem jeziku, tudi pomagalo poklicnim in ljubiteljskim raziskovalcem. Zatorej bi bil dobrodošel, če že ne potreben, znanstveni aparat, dosledna navedba vseh omenjenih virov in literature (tudi njih ločitev) ter njihovih nahajališč. Natančnega in zavzetega bralca namreč kar prevzamejo podatki o obstoju njemu doslej neznanih pisem vojakov, generalov, pa zaman išče med navedenimi viri in literaturo. Tako npr. V. Klavora na strani 91 piše: »Zanimiva so pisma z bojišča na Bovškem polju, ki jih je pisal Tirolec Anton Dörner, . . . objavili so jih v skromni knjižici takoj po vojni«, kar pa je tudi vse, kar o knjižici lahko izvemo. Pisma Antona Dörnerja so izšla že leta 1916

v Saarlouisu pod naslovom »Vom Isonzo (Von der Soce) bis in die Seisera. Feldbriefe eines Tiroler Zugskommandanten aus dem kustenländisch – kärntnerischen Stellungsgraben 1915/16«.

Nedvomno je knjiga svojevrsten prispevek k vedenju o vseobsežnosti neke vojne, saj je pisec razpodel tudi z ustnimi viri, tonskimi posnetki pripovedi svojega očeta in drugih pripovedovalcev o njihovih vojnih izkušnjah, o begunstvu, pa o bojih na Rombonu ali o gradnji ceste čez Vršič. Pripoved o bojih na zgornjesoškem bojišču se začne s prikazom avstrijskih priprav na obrambo, utrjevanja ter gradnje komunikacij in se nadaljuje z opisom usode bovškega prebivalstva, ki ga je fronta črta ločila, s čemer je bila pogojena njegova nadaljnja pot – begunjenje v notranjosti »domače« Avstrije ali v Italiji. Osrednji del knjige je posvečen bojem na Rombonu, na grebenu do Vrat in Vršiča, osvojitvi Krna, naskokom, osvojitvi in obrambi Čukle nad Bovcem, zimskemu vojevanju (»bela smrt«) in končno pripravam na odločilni preboj avstro-nemške vojske v Bovški kotlini.

Kot je avtor upravičeno poudaril, preboj pri Kobaridu – tako je namreč v delu strokovne literature zapisano ob 12. soški bitki, medtem ko avstro-nemško zgodovinopisje pogosteje ocenjuje 12. ofenzivo kot preboj pri Bovcu in Tolminu (npr. Edmund Glaise-Horstenau, »Flitsch–Tolmein. Zum 10. Jahrestag. Mitteilungen über Gegenstände des Artillerie- und Genie–Wesens 1927, Heft 9/10, 497–502; Walther Heydendorff, »Die Talstöße von Flitsch und Tolmein 1917« v Allgemeine schweizerische Monatschrift für Offiziere aller Waffen 1937/4; Konrad Kraft von Delmensingen, »Der Durchbruch am Isonzo. I. Teil: Die Schlacht bei Tolmein und Flitsch« v Schwartw. Der Große Krieg, Band 12, 1926; itd.) ni bil nikakršen čudež, saj so napadalci »le« posegli po bojnih plinih, za katere so vedeli, da bodo smrtonosni za Italijane ne le zato, ker bodo »izpuščeni« v ogromnih količinah, temveč tudi zato, ker so bili italijanski vojaki malodane nezaščiteni pred njimi. Z uporabo bojnih strupov pa so lahko dosegli odločilen preobrat na italijansko-avstrijski fronti. Tako se V. Klavora le pridružuje mnenju piscev o oktobrskem preboju kot o taktično drzno izvedeni akciji, kar pa nikakor ni njegova ugotovitev, saj so o tem pisali že pred njim (»Einiges zum Wunder von Karfreit« v Deutscher Offizierbund 1927; Ernst Horntal v. Horsetzky, »Ein Rückblick zum Kapitel »Durchbruch v Militärwissenschaftliche Mitteilungen 1933/9.; Alfred Krauß, »Das Wunder von Karfreit. Im besonderen der Durchbruch bei Flitsch und die Bezwingung des Tagliamento.« München 1926; Lequis, »Einiges zum »Wunder von Karfreit« v Deutscher Offizierband 1927/10.; itd.).

Z doživetim pisanjem je V. Klavora popisal nevarnosti, tveganja in posledice preboja skozi Bovško kotlino med 24. in 28. oktobrom 1917, ko se je na tem odseku fronta že v celoti pomaknila na italijansko ozemlje, ter knjigo zaključil z očetovim zadnjim sprehodom po Bovškem in Kobariškem, po danes že zarašlih bojnih položajih.

Slovensko zgodovinopisje se bo prej ali slej moralo odzvati (delno se že odziva) na številne probleme in vprašanja, ki sta jih na Slovensko prinesli prva svetovna vojna in soška fronta. Predvsem so potrebne temeljne študije o ne izrazito vojaških temah tako na fronti kot v zaledju. Le tako se bo vsaj približalo rezultatom avstrijske in predvsem italijanske historiografije.

Petra Svoltjšak

Ferruccio Fölkel, **Rižarna, vrata v smrt. Nacistično taborišče pri Trstu.** Trst : Založništvo tržaškega tiska, 1990. 187 strani.

Zgodovinopisje narodnoosvobodilne vojne oz. rezistence v deželi Furlaniji – Julijski Krajini ima globoke korenine v svobodomiselni tradiciji tukajšnje historiografije. Prevetrost prostora, ki ga zaseda ta upravno-politična enota z avtonomnim statutom in posebno zakonodajo, je tako rekoč prisilovna, saj je bila celotna severovzhodna regija – t. i. Primorje – prehodni prostor za najrazličnejša ljudstva ter pomemben geostrateški teritorij v različnih časih. Graziadio Isaia Ascoli, goriški polihistor 19. stoletja je v čast rimskim časom ter imperializmu nastajajoče italijanske zunanje politike poimenoval te kraje s prozaičnim imenom – Venezia Giulia, ki smo ga Slovenci preimenovali v Julijska Krajina. Nedvomno je izredno razgibana zgodovina tega prostora zadnjih 100 let spodbudila mnogo znanstvenikov, da so se lotili preučevanja preteklih dogodkov tukajšnjih ljudstev. Obravnavanje sodobne zgodovine različnih struj in jezikov je na tem izpostavljenem segmentu geopolitičnega prostora bila vedno zelo pestra. Tu sta se srečevali predvsem slovenska in italijanska historiografija, veliko so pa v pričakovanju mirovnih konferenc povedali tudi zgodovinarji drugih evropskih narodov.

Še posebno je treba v tem prikazu zaznamovati temeljno funkcijo dveh historičnih institutov. V prvi vrsti velja omeniti v Trstu leta 1947 ustanovljeni Istituto regionale per la storia del movimento di liberazione nel Friuli-Venezia Giulia, ter Videmski Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione. Ta zelena veja italijanske historiografije je, upoštevajoč vse kriterije zgodovinske vede, vedno hotela obravnavati aktualne probleme sodobne italijanske družbe, strukturirane na lokalni ravni. Temeljna vprašanja fašistične hegemonije po letu 1918 ter povezanosti le-te z osvajalno italijansko imperialistično politiko po letu 1941 so obravnavali mnogi avtorji, med katerimi lahko navedemo E. Collottija, E. Apiha in T. Salo. Nemško zasedbo Primorja leta 1943 ter ustanovitev upravne enote Adriatisches Küstenland je obdelal predvsem C. Schiffrer v mnogih iluminiranih delih.

V ta kontekst obravnav so se mnogokrat vključevali raziskovalci edinega uničevalnega nemškega taborišča na tem prostoru. Iz literature je tudi slovenskim bralcem znano, da je v Trstu zadnji dve leti vojne delovala genocidna institucija, znana pod imenom Rižarna. Kot je bilo v takih in podobnih slučajih pravilo, so te institucije uničenja in smrti delovale dokaj konspirativno, čeprav pod upravnim nadzorom nemške nacistične oblasti, tako lokalne kot centralne. Nemška oblast se je v Trstu posluževala tudi pove-